

PÁRISI LEVÉL.

PÁRIS, 1888. márt.

(János Jelenésekkönyvének irodalmi forrásai és szerkezete, Sabatier A. tanártól.)

Szerkesztő úr!

Már rég nem irtam a theologiai társulatról, mely havonként tartja üléseit és látható eredménnyel működik. Ott szép tanulmányokat szoktak felolvasni és nevezetes munkák felett tartanak vitákat. Különösen az utóbbi ülésekben a társulatnak két legkitünőbb tagja nagyértékű tanulmányokat olvasott fel. S éppen ezek egyikét akarom ez alkalommal ismertetni.

A János Jelenések könyvéről már annyit irtak és annyit vitakoztak felette, hogy e tárgy mintha már csaknem kimerítettnek látszott volna és mintha semmit sem lehetne róla újat mondani. Mindazonáltal egy-egy bíráló ismételten e tárgyra vonta a figyelmet valamely új hypothesisal és felújította a vitát. Ez az eset most ismét, azóta, hogy Vischer munkája 1886-ban megjelent. E művet Menegoz, a párisi prot. theol. facultas tanára ismertette a theol. társulat egyik ülésén. Vischer hypothesise eléggé ismeretes, főleg mióta Harnack elfogadta s „Texte und Untersuchungen“ czimű munkájában teljes érvényre emelni igyekezett. E hypothesisist röviden ezekben lehet összegezni: A János Jelenésekkönyve abban az alakban, melyben ma van, bár homogén mű, nem egyéb, mint egy keresztény írótól átdolgozott primitív zsidó apocalypsis, melyhez a keresztény szerző előszót (I—III. fej.) és befejezést (XXII. fej. végén) irt és hogy a zsidó eszméket a keresztények épületére felhasználja, itt és ott könnyen felismerhető közbeszúrásokat tett.

Hogy a Jelenésekkönyve nem egyéb, mint egy keresztény által átalakított zsidó mű és hogy egészében homogen, éppen ez az, a mit Sabatier megtámad, s a minek alaptalanságát kimutatja. Mindenekelőtt azt a kérdést teszi fel: egységes, homogen munka-e a Jelenések könyve, mely a János néven maradt reánk? Nem régiebb és újabb elemekből van-e összeszerkesztve? Feleletét azzal kezdi, hogy

nagy nehézségeket állít Vischer hypothesisével szembe. Vischer például a styl egységét vitatja, nemcsak az első fejezetre, hanem a könyv többi részére nézve is. De hogyan lehetséges ez az egység, hogyha a három első fejezet egy keresztény munkája, ki harmincz évvel későbbben élt. Igaz, hogy Vischer azt teszi fel, hogy a könyvet egy héber vagy aramei írta s a keresztény szerző csak lefordította volna. De éppen semmi bizonyíték sem szól a mellett, hogy e mű fordítás lenne. Az ó szövetségből vett idézetek, melyek a könyvben nagy számmal fordulnak elő, ellene mondanak annak a fölvételnek, hogy e munka fordítás. Mert a három első fejezetben és a könyv többi részében az idézetek fölváltva hol a héber szövegből, hol pedig a görög Septuagintából vétettek. Magának Jánosnak is a neve, mely a könyv fölé van írva, nem kisebb nehézséget okoz, mint a styl egysége és az idézetek. E névnek ott léte semmit sem magyaráz meg, sem az authenticitásra, sem pedig az ellenkezőre nézve. Fel lehet-e tenni, hogy egy apostol, mint János, arra a gondolatra jőjön, hogy a zsidó apocalypsistről a szerző nevét letörölje és a magáét írja oda? Fel lehet-e tenni, hogy egy apostol, a ki halotta Jézus ítéletét a templom felett, elfogad egy oly prófetiát, milyen a XI-ik fejezetben van? . . . Aztán ha elkülönítjük a három első fejezetet a könyv többi részétől, nem elszakítása-e ez a szerző tervének? Való-e, hogy a IV-ik fejezettől végig homogen, egyöntetű munkával van dolgunk? Ellenkezőleg, a XI-ik fejezeten hátul rendtelenséggel és a compilatio legszembetűnőbb jeleivel találkozunk.“ Ennélfogva nekem úgy tetszik — mondja Sabatier — hogy Vischer úr tévedett, midőn a IV-ik fejezettől kezdve a munkát folytonosnak és egységesnek állította, holott az tényleg nem egyéb zavaros compilationál.

Vizsgáljuk csak figyelmesen a három első fejezet irodalmi jellegét s az apocalypsis általános tervét. Az apocalypsis, mint minden új-szövetségi irat — kivéve az evangeliumokat és az apostolok könyvét, levélformában van írva. Ez annyit kétségtelenül bizonyít, hogy a szerző, bárki lett légyen, apostoli művet akart írni, vagy ha úgy tetszik, egyenesen pásztori levelet. Bajos feltenni, hogy egy apostol arra a szerepre szánja magát, hogy zsidó apocalypsist fordítson. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy régi jóslatokat nem használt fel, de bizonyos, hogy a szerző több akart lenni egyszerű fordítónál, milyennek Vischer szeretné tartani; bizonyos, hogy megállapított terve volt, mint látni lehet már a három első fejezetben, mely a IV-ikkel benső összeköttetésben van. Tényleg a IV-ik fejezet vi-

sioja egy második visio, mely az I. fejezet 10. v. előfordulóval áll kapcsolatban, s melynek ugyanaz az eredete. Mindkét helyen (I, 10. IV, 2.) az van mondva, hogy a szerző elragadtatott vala lélekben, — ἐφενδομην ἐν πνευματι. Az első három fejezetben ugyanazzal az apocalypticus symbolismussal találkozunk, mint a könyv többi részében. Hasonlitsuk csak össze, mit a szerző a hét égről ir, s ugyanazokat az eszméket és ugyanazokat a képeket fogjuk találni. Még sok hasonló példát lehetne idézni a könyv egyik végétől a másikig, így az „ember Fijának“ az I. fej. 13—17-ben előjövő tulajdonságai megtalálhatók a XIV, 4. és XIX, 11. 16-ban. Mindez tehát azt mutatja, hogy a szerző felfogása egységes és hogy a három első fejezetet nem lehet csak előszónak tekinteni, mely ugyszólva csak kívülről van behozva a hátralevő részszel való összefüggés nélkül. Szerző munkája tervszerű felfogáson nyugszik vagy mondhatnók annak művészileg megalkotott kerete van. Ezt már a három első fejezetben észrevehetni. A jelenetek mintegy rythmicus ütemben következnek egymásután, melyeknek alapszabálya a szent 7-es számban van. A kijelentés Istennek hét szellemétől jön, s Ázsiának hét egyházához van intézve; három jelenetben megy végbe, a melyek mindenike a hét feltört pecsét, hét trombita stb. sora szerint van formálva. És a 7-es szám szerepét láthatni a három első fejezetben éppenny, mint egyebütt. S ime egy másik nem kevésbé szembetünő hasonlóság: az I. fejezetben az embernek Fija dicsfényes tulajdonságokkal jelenik meg. Ugyanez az ember fija fordul elé és beszél a hét gyülekezetekhez intézett levelek mindenikében s éppen azokkal a tulajdonságokkal, melyek az I. fejezetben vannak felszámlálva, ugy hogy mindenik levél megfelelőleg az ember Fija dicsfényének egy sugarával van kapcsolatban. Szóval a szerző művében összhangot, symmetriát követ. De hogyha a három első fejezet annyira hasonlít a könyv többi részéhez, lehetséges azt elkülöníteni? Bizonyára nem. És ha nem, akkor Vischer hypothesisének módosíttatnia kell. Vischer abból következteti, hogy e munka egy zsidó apocalypsis fordítása, hogy vannak benne helyek, melyek teljesen zsidó hangzásuak. De nem valószínűbb-e azt mondani, hogy itt egy keresztény szerző apocalypsisével van dolgunk, melyben zsidó jóslatok vannak módosítással felhasználva? De térjünk vissza szerző tervére, a 7-es számra alapított tervre. E terv a három első fejezetben van a keresztény szerző által megalkotva és azokban a versekben van előterjesztve, melyekben a világ végső állapotáról szól; és az erről való fölfogása teljesen hasonlít ahhoz, mely az első evangéliumok eschatológiája három moz-

zanatában van kifejezve. A mi azt bizonyítja, hogy a jövő életnek ily módon való fölfogása általános volt az első száz esztendő utolsó negyedében. E terv folytatódik az apocalypsis hátralevő részeiben, habár nem egyenlő módon. A X-ik fejezetig szabályszerűen halad, de már attól kezdve váratlan látományokkal találkozunk; a jóslatok egészen zsidós jellegűek és nem hasonlítanak a szerző első fölfogásához. A nézletpont egyszerre megváltozni látszik és ezt a szerző maga is jelzi a X-ik fejezet ama jelenetében, mikor a sorban a kicsi könyvnek az elnyelése következik, mely egyszerre édes is, keserű is, s a mely azt mondja neki: „Ismét kellek néked prófétnod a népek előtt, pogányok, nyelvek és sok királyok előtt.“ Vajjon nem ez a kicsi könyv-e az apocalypsis szerkezetének kulcsa? Sabatier azt véli, a mint tovább látni fogjuk.

Mielőtt e kicsi könyv kérdését tárgyalná, azt a megjegyzést teszi Sabatier, hogy a zsidó és keresztény kegyesség dualismusa, mely az apocalypsisben oly gyakran fordul elé, sehol sem tűnik ki annyira, mint a X-ik fejezettől, amaz új látományoktól kezdve, melyek teljesen kívül esnek a szerző eredeti tervén. És ezek a látományok éppen azután nyilvánulnak, a hogy az angyal elhozza a kicsi könyvet és az író azt elnyeli. Ő maga mondja, a fejezet utolsó versében, hogy e kicsi könyv új prófétiákat zár magában. És éppen ez az a pont az elbeszélésben, hol a szerző terve megszakítottnak látszik, s nem jogosan lehet-e feltenni, hogy a szerzőnek itt egy új okmány állott rendelkezésére és hogy azt munkájába valósággal felvette? Vizsgáljuk csak közelebről e hypothesisit. A kicsi könyv jelenete a hatodik és hetedik trombita hangja közt következik s a dráma menetét egyszerre megzavarja s nincs semmi összeköttetés sem az előbbi, sem pedig azzal a trombitával, mely következik. Tehát a folytonosság megszakad, mi már érezhető a IX. és X-ik fejezet közt, hol a közbeszövés már kezdődik és teljesen világos a XI. fejezet 14-ik versénél, a hol a közbeszövés végződik. Ez elnyelt kicsi könyvnek eredménye próféta missió, mint a X-ik fejezet 11-ik verse mutatja, melyet fennebb már idéztem, és a tartalma nem más mint különböző jóslatok a népeket és a királyokat illetőleg. Ez tehát új dolog az apocalypsis folyamában.

Eddig a szerző az égben van, egyszerű szemlélője a drámának, a melyet neki le kell írni (lásd IV., 1.), most azonban azt a parancsot kapja, hogy prófétáljon a földön, mielőtt a világ vége eljönne. De miután engedelmeskedett a parancsnak, a melyet kapott, hol vannak a prófétiák, melyekről a X-ik fejezet 11-ik versében van

szó? Némely theologusok e prófétiákat a XI-ik fejezetben találták meg. De a jeruzsálemi templomról való eme jóslat nem meríti ki azt a mi a X-ik fejezet 11. versében van jelezve. Hanem ha hozzá adjuk még a XII. fej. látományát a Messiás születéséről, a XIII-ikét a fenevadakról és hamis prófétáról, a XVII. és XVIII-ikét Rómáról és büntetéséről stb. akkor oly egészet nyerünk, mely megfelel a X. fejezet 11-ik versében foglalt jelzésnek. És mindezek töredékes történelmi prófétiák, melyek a szerző eredeti tervén kívül esnek, mely tervet azonban a szerző nem hagyott el végképpen, mivel a 7-es beosztást megtartja. A szerző eljárása elég világos: nem egyebet tesz, csak különböző anyagokat, különféle készleteket rak munkája szerkezetébe. Most lássuk, ha vajjon e prófétiák zsidós vagy pedig zsidókeresztény jellegűek-e, jól összeszerkesztett egészet alkotnak-e vagy pedig csak töredékes jóslatok. Bármelyiket elemezzük ezek közül, azonnal rájöhethetünk mind keletkezésük idejére, mind eredetükre. Vegyük például azt, mely a XI-ik fejezet 1—13. verseiben a templomról és Jeruzsálemről jövőndől. E prófécia egészen azon a zsidó hiten alapszik, hogy a katastróphában, mely közeleg, a templom, az oltár és a templomba gyült hívők meg fognak kiméltetni. Világos, hogy e prófécia csak akkor jöhetett létre, mikor Titus Jeruzsálemet még nem rombolta volt le. Mert a 70-ik év után a helyett hogy prófétiákat alkottak volna a templom csodálatos megtartásáról, inkább azokat a megírott prófétiákat keresték, melyek a templomnak tűz által való leromboltatását jövőndől, a mint ezt bizonyítja Josephus is *De Bello judaico*, IV, 6. 3. Tehát e jóslat zsidó eredetű. S ezt lehet mondani nem csak a képeknél fogva, melyeket használ, hanem azért is, mert lehetetlen föltenni, hogy a keresztények elfeledték volna Jézusnak a templom lerombolásáról szóló prófétiáját, mely egészen ellenkezik az apocalypsis XI-ik fejezetében foglalt jóslattal. Hogy fennebbi állításunkat annál inkább megbizonyítsuk még idézünk egy példát, a nagy paráznáét a XVII. és XVIII. fejezetből.

E jóslat a fenevadról való jóslattal (XIII. fejezet) összekötésben van, mit mutat az, hogy az asszony a hét fejű és tiz szarvu fenevadon ülve jelenik meg. Bár mennyi költészet van is e helyekben, azok a zsidó nép gyűlöletét lehellik Róma ellen és az ő nagy vágyukat a visszatorlásra. A XVII. fej. 16-ik verséből érteni lehet a történelmi helyzetet, mely e jóslatot szülte. Az az általános félelem volt, mely *Nero redivivus* rettentő rémképe gondolatára fogta el a sziveket, mi ismeretes az erről való legendából, mely hosszú

ideig tartotta fenn magát. E próféta tehát 70 körül Kr. u. keletkezett. Jeruzsálem már el volt foglalva, a nép legyilkolva és a szent város füstölgő romjai közül kel ki e rettenetes próféta a győzedelmes Róma ellen. Ez tehát ugyanazon eredetből származó próféta, melyet az elébb elemeztünk. S ugyanezt mondhatnók a többiről is, ha elemezzük. Tényleg ez az eredmény, melyre Sabatier jutott, miután mind e prófétiákat a legapróbb részletekig elemezte. Mind e prófétiák szerinte csaknem ugyanazon történelmi helyzet alapján származottaknak lenni látszanak, mindenikben vannak közös vonások, melyek bizonyos összeköttetésre s a keletkezést illetőleg ugyanarra az időre utalnak. Sabatier az elemzés és bizonyítás után röviden jelzi a keresztény interpolációkat, ha szabad úgy mondanom, a varratokat, melyekkel az apocalypsis szerzője az angyaltól vett kicsi könyv prófétiáit az ő eredeti tervébe beszőtte. Végül Sabatier általános következtetéseket von le nagyon világos módon. A mint a vitára vonatkozólag tettem, ezeket is összegezem vagy mondhatni csaknem egészben adom.

„Igy tehát mindazok a jóslatok, melyek a kicsi könyv látományában foglaltatnak, zsidó eredetűek, a zsidó kegyességnek ugyanazon lehelete hatja át s mindenik egy-egy kizárólag zsidó eszmének és reménynek felel meg. Azok külön részt alkotnak az apocalypsisben, s egymással mind hangra, mind színre nézve egyeznek.“ S nem külső összeköttetés az, mi azokat egybefűzi, hanem egy oly lánczolatot formálnak, melyeknek mindenik szeme az apocalypticus fejlődés egy más után következő phasisainak felel meg.

E fokozatos fejlődést látni lehet. Az első arra az időre vonatkozik, mikor Jeruzsálemet a római hadsereg elfoglalja: jóslat hangzik, mely azt jövendöli, hogy az a várost három és fél évig tartja hatalmában és hogy a templom meg fog kiméltetni és sértetlen menedéke lesz Isten igaz imádoinak. De minél nagyobb lesz a választottak elhagyatása, és diadalmasabb az igazságtalanság, annál közelebb leend a Messiás megjelenése. A második jóslat a hadsergekkel és a sárkánynyal állit szembe, mely mindent el akar nyelni, a Messiás, a theocratica gyermeke, megszületik és felragadtatik az égbe annyira, hogy az ő anyja üldöztetik a földön.

A harmadik jóslat a hét fejü és tiz szarvu fenevadról szól, annak hatalmasságáról és imádásáról. Aztán jönnek a többi jóslatok az igazságtalanság learatásáról, az istentelenség szőlőinek megszedéséről stb. Aztán váltakozó győzelem és veszteség után a Messiás győzelme teljes lesz. Jeruzsálem vakító fényességgel emelkedik fel

és uralkodik a kibékített világ felett. Az apocalypticus dráma így teljes és érthető. A mi a zavart okozta az, hogy a zsidó dráma és a keresztény szerző által eredetileg alkotott dráma váltakozva és paralel haladnak. A jelenetek ugyszólván kettőzöttek. Ime a kettőzött jelenet példái: a XXI. 1—8. a keresztény új Jeruzsalem leírása és XXI. 9—XXII. a zsidó új Jeruzsalem leírása; a XIX. 7—9. keresztény menyegzői ünnepély, a XIX. 17—21. meg zsidó, melyet a Messias az ég madarainak ad stb.

S e jóslatok nemcsak hogy összefüggő sort alkotnak, hanem ugyanabból a történelmi helyzetből állottak elé: a Kr. u. 70-ben bekövetkezett katastróphából. Mindenik következetesen a Jeruzsalem leromboltatása előestéjéről vagy az azt követő napról van keelve, a mivel azonban nem azt akarjuk mondani, hogy mind ugyanazon a napon irattak s egy munkatestet alkotnának. De annyi bizonyos hogy azok mind a haldokló zsidó nemzet boszujának és reménységének utolsó kiáltásai. A mint bibliai kritikusok már rég megjegyezték, e jóslatok csakis 69, 70, 71 körül irathattak; és nem későbbben. De e keelveést egyáltalán nem lehet felvenni az apocalypsis többi részére, arra a részére, t. i. mely a keresztény elem az apocalypsisben. Ebben ugyanis semmi, sem közeli, sem távolról való vonatkozást nem lehet találni a zsidó háborura. A christologia, a Jánosi theologia nyelvének és ismert eszméinek befolyása, az egyház hosszabb élete, a martyrok nagy száma, az első fejezetek hét levélének hangja, a Jézusnak adott logos név stb. — mindezek későbbi eredetre mutatnak s annak keletkezését az első száz év végére kell tennünk s Ireneusnak és az egyházi hagyománynak tulajdonitanunk.

Mihelyt az apocalypsisben ez ellentétességet felfogtuk, azonnal világos lesz előttünk, hogy abban két okmány létezik. Az egyik a keresztény szerző munkája, melyet ő nyugodt meggondolással alkotott az első keresztények reményeinek megfelelőleg. A másik meg egy jóslat-lánczolat, mely határozott eseményekre vonatkozik s mely teljesen megfelel a végsőt lehellő zsidó nemzet elhagyatottságának és törhetlen hitének. Természetesen idővel, a mint ez történt a Dániel prófétiáival is, melyek kezdetben csak Antiochus Epiphanesre czéloztak, e zsidó jóslatok elvesztették határozott jelentésüket, hogy általános prófétai értéket nyerjenek. Így a Domitian idejebeli keresztények is eme prófétákat nem úgy vették, mint egy végbement dráma emlékeit, hanem mint a jövő iránti reményeknek a jelvényeit. A dogmaticus hit és az allegoricus magyarázat azokat átalakították.

Ezért, hogy ez apocalypsis keresztény szerzője is nem csak azt hitte, hogy joga van, hanem hogy kötelessége eme jóslatokat a tőle tervezett theologiai nagy munkába, hová az emberiség minden sorsait befoglalni hitte, egy vagy más módon felvenni. E jóslatok neki úgy tűntek fel, úgy kellett feltűnniök, mint isteni profétiák. Ezért eme látomány a más erős angyalról, mely neki az adott pillanatban hozza a kicsi könyvet, a melyben az ő népéről és a föld királyairól a legfőbb profétiák foglaltatnak. A beillesztés csodálatosan sikerült. Szépen és jól szötte be a kicsi művet, úgy hogy azt az ő munkája testében csaknem érintetlenül találjuk meg.“

Ez az összege Sabatier érdekes munkájának. És ez összegezés annyival hivebb, mert a lehetőleg a saját kifejezéseit, a saját nyelvét használtam a szerzőnek s a levont következtetéseket pedig szó szerint idéztem. Vajha az olvasó is annyi gyönyört találna abban, mint én találtam. S hogyha én egész leveletem e tárgynak szenteltem, az azért történt, mert megérdemelte a fáradságot. A Sabatier tanár eszméi e tárgyban nemcsak hogy újak s következőleg érdekesek, hanem nekem úgy tetszik teljesen igazak és alaposak is; s hogy oly hosszasan beszéltem szép művéről, az azért van, mert teljesen osztom a tudós tanár álláspontját. Ez lehet hiba részemről, de szükségét éreztem annak, hogy jól megismertessem. Miután magam is hosszasan foglalkoztam e tárggyal s felfedeztem az apocalypsis benső ellenmondásait a nélkül, hogy kielégítő megoldást találtam volna, örvendettem, hogy végül találkozott valaki, a ki helyesen divinált és a rejtvényt megoldotta.

CHARRUAUD.

BUDAPESTI LEVELEK.

II.

Ápril 3. 1888.

Most egy ekkleziiai gyülésünkről írok, hogy megismertessem benn levő hitrokoninkkal tárgyalásink folyamát s kimagaslóbb részeit. A pap a folyó dolgokról tett előadást szóval; néhány évig írásban tette, addig, míg életünk s az ő munkássága kisebb körben mozgott. De most az tágabb lett, a jegyzőkönyv megbővült, sietni kell előterjesztéseivel, s egyszerűsíteni őket, hogy a jegyzőkönyv felolvasására s az elnöknek is előterjesztésre idő jusson.

Lelkészünk tudatta: hányat esketett? keresztelt? temetett? hány tért át s ezekből a papi kepe-alap és ekkleziia-alkotás alapja mennyivel gyarapodott? Nem részletezem, de annyit megmondhatok, hogy a tények a gyarapodást constatálják. S nekünk e tudatra van szükségünk, mert a kishitűség mindig ez oldalról támad, a tenni nem akarás folyton a kibuvó ajtót keresi, az erkölcsi eszmék erejében kétkedők, a siker csekélységével hűtnek el buzgókat is s akar-nak maguk számára okot s alapot keresni semmit nem tevésre, nem áldozásra, elcsüggedésre. Siker van. Ez vigasztaló tény, mely megfelel a megalakulásunk óta eltelt időnek. Majd a közgyűlési évi jelentés is igazolandja ezt.

Lelkészünk másik fontos jelentése a mező-berényi fiók egyházban istenitisztelet tartása, s a népnek abban való áhitatos részvéte. Száma 80-on felül van, köztük igen sok jó módu, tiszta igaz alföldi magyar, a kikre büszkéek lennének — ha látnák — székelyeink. De a berényiek is megnézhetnék ám a Nyikó-melléki és Homoródmonti székely nagy ekkleziáiink tiszta származásu székely népét! Istentiszteletöknek jellemző része, hogy a férfiak és nők egyiránt énekelnek. Szeretik azt s nagy buzgósággal olvassák zsoltárainkat és dicséreteinket. Lelkészünk áhitatos, jó népnek mondja őket, a kiket a mi szereteten alapuló szép és fenkölt szellemü vallásunk keresztény erényeikben bizonyára megerősítend.